

Ибрагимов К.

НООРУЗ – ТАРЫХЫЙ БУЛАКТАРДА

Ибрагимов К.

НООРУЗ В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

K. Ibragimov

NOORUZ – HISTORICAL SOURCES

УДК:340.85

Нооруз - фарсча "Нэвруз" деген сөздөн чыккан. Өзүбүздүн тилибизде Жаңы күн, жаңы жыл башталган күн деген мааниде. Сөздүн түпкү теги орто азиялык турк урууларынын улуттук майрамы катары белгиленип келе жаткан "Жаңы күн" деген аталма, тарыхый коңшубуз ирандыктарга өтүп, өз тилине "Нэвруз" - жаңы күн деп которуп алышкан. Кийин замандардын өтүшү, маданият, экономика, диний жаатындагы карым-катыштардын себебинен биз өзүбүздүн тилибиздеги жаңы күндү унутуп, фарсча "Нэврузду" - "Нооруз" деп кабыл алыпбыз.

Түндүк-чыгыш Азияданн Кичи Азияга чейинки аралыктагы кең чөлкөмдө жашаган ата-бабаларыбыз уруу, аймактарга бөлүнүп, көчмөндүү турмушта жашап жүргөн замандардан тартып эле "Жаңы күн" майрамын улуттук майрамдар катарында өткөрүп келишкен. Мал чарбачылык, аздап дыйканчылык менен иришкен ошол ата-бабаларыбыз Орто Азиянын суук, карлуу түндү-түндө байыркы кылымдардан эле ар жылы жут, кардуу кышты узатып, малжанга жагымдуу жазды көнүлдүү кутуп алууну табигый көнүшүп адатка айландырышкан. Төрт түлүк мал жаздоолорго көчүрүлүп, дыйканчылык башталчу. Бул кыймыл эл турмушунун токчулукка багыт алгандыгын билдирүүнүчү. Жаз айынын келиши аңчы, мал-чарбачы, дыйкандар учун жашоонун эң бир маанилүү кезеңи болгону үчүн жаз менен тундун теңелген күнү 21-март турк урууларында "Кутту жаңы күн" аталып, жаңы жылдын башталыш майрамына айланган. "Жаңы күн" (Нооруз) майрамы качан пайда болгон?

Бул жөнүндө колубузда ишенимдүү илимий маалымат жок, кесип айтуу кыйын. Изилдөөчүлөр Нооруз майрамы жана анын тарыхы жөнүндө түркүн божомолдорун ортого коюшат. Нооруз майрамын зороастризмге, кээ бирөөлөрдү ислам динине байланыштырууда. Маселен, 1913-жылы *Т.Байрам али Беев* *Ноорузду зороастризмге байланыштырса, А.У.Маковелский* зардушттардын (грекче - зороастр, иранча - зардушт) садага берүү, курмандыкка чалууларынын ордуна мол түшүмгө арнап, казел окууну (ырдоону) важиб (мусулмандык милдет) деп эсептегендигин жазат. Биз төмөндө Ноорузга байланыштуу жазылып калган аңыздарды келтирүү менен, анын тарыхы жөнүндө аз да болсо божомолдоо мүмкүндүгүнө ээ болобуз. Диний булактарда Нооруз –

дүйнөнүн жаралышынын аяктаган күнү ааламдын жаралышы жөнүндө азыркы илимий ой жүгүртүүлөрүнөн башка, байыркы диний китептерде Тэврат (Талмуд), Забур, Инжил, Куран өндүү ыйык китептерде да кызыктуу баяндалган. Бул китептерде Алла таала ааламды алты күндө жараткандыгы, иш жекшемби күнү башталып, жума күнү аяктагандыгы, ошондой эле бул күндөрдүн ар бири миң жылга барабар болгондугу, аалам жаралып бүткөн жума күнү Нооруз күнүнө туура келгендиги жөнүндө жазылган. Бул маалыматтарды ким, качан, кандай шартта алдыга койгон? Буга эч ким канааттандырардык жооп бере албайт. Албетте, бул көз караштар илимге жат, афсана (жомок) экендиги баарыбызга түшүнүктүү. Дүйнөнүн алты күндө жаралгандыгы жөнүндөгү бул жомоктор кээ бир элдин ашык дубаналарынын чыгармаларына да из калтырган.

Кайсы күнү пайда кылды дүйнөнү?
Кайсы күнү мөөнөтү тамам болгон?
Жекшембиде пайда кылды дүйнөнү,
Жума күнү мөөнтү тамам болгон,
Нооруз жана Адам алейсалам

Диний булактарда, туңгуч жаралган адам сексен жыл формасыз, жүз жыйырма жыл рухсуз калып, акыры Алла тарабынан толук инсан түрүнө келтирилет. Ал Обо эне менен бейиште жашап жүрүп өзүнө сежде кылбаган шайтанга алданып, тыюу салынган алманы жеп коюшат. Буга каарданган Алла таала аларды Сэрэндэп (Цейлон) аралына алпартып таштайт. Цейлон аралындагы Пижуд адам тоосунда, Адам алейсаламдын жетимиш кез келген таманынын изи калгандыгы жөнүндө азыр да сөз кылынат. Буддисттер Будданы, Индустар Шиваны да ошол аңызга байланыштырат. Кылмышына өкүнгөн Адам алейсалам Алладан кечирим сурайт. Алла кечирим кылгандыгын Жебрейил периште аркылуу кабарлайт. Анан Жебрейил аларды Мекеге жакыга Арафат тоосуна алын келип, Кагба жа- соосун айтып, ибадат кылуу жолдорун үйрөтөт. Адам алейсаламдын жаралышы жөнүндө Курандын жыйырманчы сүрөө, он бешинчи аятында: *"Биз инсайды кум, топурак жана ылайдан жараттык"* деген мааниде эскертүү бар. Бирок, Нооруз күнү жаралгандыгы жөнүндө сөз жок. "Носал Османи" деп аталган китепте, Мусавийлердин (Мойсей коомунун) ыйык китеби Тэвраттын (Талмудцун) ааламдын жаралышы жөнүндөгү

бабында: Азирети Адамдын (Адам алейсаламдын) тарыхын биздин арабызга чейинки алты миң нечен жүзүнчү жылдарга такап көрсөткөн...

Нооруз жана Нух (Ное) пайгамбар

Курандын Эбра, Муьминун, Шуэра, Кэмэр, Нух (Ное), Худ жана Энкебут деген сүрөөлөрүндө айтылган төртүнчү пайгамбар (1-Адам, 2-Шиш, 3-Идирис) Нух Шам (Дамаска) шаарынын тегерегинде жашаган экен. Туура жолдон азып, буттарга чокунган өзүнүн элине Алла таала тарабынан пайгамбар кылып жиберилет.

Тогуз жүз элүү жыл өмүр сүргөн Нух жаман жолдон куткарып, элди туура жолго салуу үчүн кеп насаат айтса да ага эли көнгөн эмес. Өзүнүн үч уулу - Хам, Сам, Япес жана алардын аялдары дагы 80 киши гана ыйман айтып Нухтун жолуна түшкөн.

Калгандары болсо насаат сөздөрдү укпай, тескерисинче, Алла тарабынан жиберилген пайгамбар Нухту маскарлашты, кордоду, капалантты. Нухтун төртүнчү уулу Ям да ыйман айтуудан баш тартты. Азирети Нух өз элинин кылмыш-күнөөлөрүнүн алдын алуу максатында, Алла тарабынан элине жаза берилишин талап этти. Топон суу каптаары жөнүндө Нухка кабар берди. Нух пайгамбар Алланын амири (буйругу) менен бир кеме жасатып, бардык жандыктардан эркек-ургачысы болуп экиден алат.

Топон суу буткул тегеректи каптайт. Нухтун эли топон сууга чөгүшүп, кылмыштарынын сазайын тартышат. Топон суу алты ай каптап, акыры басылат. Нухтун кемеси Нооруз күнү Жут тоосунун үстүнө барганда, суу тартылып, кеме токтоп, Нух жана ыйман айткан сексен киши кемедеге бардык жандыктары менен аман калышкан экен.

Нооруз жана Жунус (Юнус) пайгамбар

Заблон уруусунан чыккан Аматынын уулу Жунуш Ибраийлердин (Еврейлердин) пайгамбары болгон. Куранда Жунуш жөнүнөв маалымат берүүчү сүрөө бар. Яхуда падышасы Озибас жана Исапил падышасы Ерефуам II заманында жашаган Жунуш Нинова элин туура жолго салуу үчүн пайгамбарлыкка жиберилген. Нинова эли анын сөздөрүнүн кабыл албагандыктан, кайра кетмек болгон Жунуш Дижле дайрасынын боюна барып кемеге түшөт. Салмагы оор кеме жолго чыгалбайт. Кемедегилер:

– Арабызда бир күнөөнөкөр бар өндөнөт. Чучукулак кармашып, ал кимге чыкса ошону дайрага таштайбыз, – дешип чучукулак кармашты. Ал Жунушка чыгып, дайрага ташталы. Жунуш пайгамбарды дайрага түшүүрү менен бир лехен (акула) балыгы жутуп алат. Пайгамбар Алланын уруксатысыз шаарды таштап кеткенине өкүнүп,

Алладан кечирим сурайт. Дубасы кабыл болгон Жунушту балык Нооруз күнү жээкке кусат. Эсинен танган пайгамбарга Алла таала кайрадан кубат берип, Нинова элин жакшылыкка баштоого дагы жиберет. Дайрага ташталып өлгөн адамдын кайра тирилип келиши элге керемет сезилет. Шаардын эли

анын сөздөрүн кабыл алып, өздөрүнүн өтмүшүнө тобо келтирип, Жунуш пайгамбарды урматка бөлөшөт. Пайгамбар 83 жашында дүйнөдөн кайткан дешет.

Нооруз жана Эргине күн

Эдидиздин тарыхый булактарында түрк урууларынын пайда болушу жөнүндө ар кыл баяндаса да, баарына тең бөрүдөн төрөлгөн деген ойду айтышат. Маселен, түрк урууларынын ата-бабалары Батыш деңизин батышында жашашкан. Булар Гундардын бир бутагы болуп, Ашина деп аталышкан. Алар коңшулары тарабынан жеңилип калышат. Соо калган он жашар баланын буту-колу кесилип, камыштардын арасына ыргытылып ташталат. Бала бир ургачы карышкырдын тарбиясында тирүү жашап жаткандыгын уккан душмандары аны өлтүрүүгө киши жиберет. Карышкыр баланы Алтай тоолору курчап турган окчун биржерге ала качып барып, үнкүрдө тарбиялап өстүрөт жана он балалуу болушат. Бул балдар балагатка жеткенден кийин үйлүү-жайлуу болушуп, ар биринен бирден уруу жаралат. Булардын бири Ашина уруусу эле. Төрт кылым жашап саны көбөйгөн бул эл Асанча аттуу бир баатыр колбашчынын жетекчилигинде Нооруз күнү тоо койнунан чыгышып, чар тарапка таралышат. Булар дагы көбөйүп бектик, кандык, хакандыктарды түзүшөт.

Рашид-эд-диндин чыгармасында "Эргине күн дастаны" Чынгызханга байланыштырылып башкача бир түрдө баяндалат. Анын баянында бешинчи кылымда жуан-жуандардын кол астында Алтай тоолорундагы кендерде иштеп жаткан түрктүн бир уруусу көтөрүлүш чыгарып, Нооруз күнүн болгондук алышкандыктары кытай жылнаамаларында жазылган. Жеке киши катары көрсөтүлгөн Бөртө ичининин монгол тилинде "Боз бөрү" деген мааниде экендиги да "Эргине күн дастанынын" эң байыркы түрүнө байланыштуу өзгөчөлүктөргө ээ экендигин көрсөтөт. Рашид-эд-диндин баяны төмөнкүдөй жазылган: "...Илихан монголдорго, Сүйүнхан татарларга башчылык кылуучу. Адам саны көп монголдор тегерегиндеги уруулар менен салгылашып, душмандарын жеңилишке учуратышкан. Жеңилген Сүйүнхан кыргыздардын ханы ж.б. хандарды өз жагына тартып, жалпы түрдө көтөрүлүш чыгарышат. Айла-амал менен бир топ монголдорду кырып ташташат. Илихандын ошол жылы үйлөнгөн уулу Кыян менен жээни Токуз кутулуп кетишет. Булар аялдары менен качып жылкы, уй, койлору көп бир жайга келишет. Алар таап алган малдарын айдап, карлуу бийик тоолордон, кооптуу жерлерден өтүп, акыры, чар тарабы тоо менен курчалган, агын суусу, ар кыл жыгач жана өсүмдүктөрү, бакма айбандары бар окчун бир жакшы жерден орун алышты. Жайында малдын сүтүн, айранын, кымызын ичишти. Кышында эттерин жешти. Бул жерге Эргине күн деген наам беришти. Төрт жүз жыл ушул жайда жашашты. Киши саны көбөйүп, батпай баратышкандыктан тоо

койнунан чыгууну эңсешет. Бирок, жол таба алышпайт. Эл арасынан бир темирчи: "Тоонун белгилүү бир жеринде кен бар. Ошол жерди эритсек жол ачылат" деп кенеш берет. Ал жерге отун, көмүр үйүштү. 70 териден көөрүк жасап, 70 жерге жайгышгырып, бир маалда үйлөтө башташты. Эриген жерден жугу менен бир тее өтөрлүк жол ачылды. Нооруз күнү болучу. Эргине кундан чыгышып, хан Берте чининин жетекчилигинде монголдорго чабуул жасап, аларды женди".

Нооруз жана Жамшид

Иран булактарында, Ирандын жомокко айланган падышаларынын бири, шарапты ойлоп тапкан Жамшид жами дүйнө саякатынан кийин өзүнө жагып калган Азербайжан жерине чар тарапка шоола чачкан, жалтыраган бир так жасатып, Нооруз күнү ошол такка отуруп "Бэм жамшиди" деп аталып келе жаткан зор майрамды берген экен. Бул күн ирандыкгардын коомдук турмушунда жөрөлгөгө айланып, бүгүнкү кунгө чейин Нооруз майрамын өткөрүп келе жатат.

Нооруз Ираида

Ирандыктар, жогоруда айткандай, Ноорузду улуттук майрамыбыз деп эсептешет. Алар мындай деп жазышты: "Жаны күн жылдын алгачкы майрамы, март айынын бул күнү, ирандыкгардын улуттук майрамы болуп, нэвруз султаны менен бир күнгө туура келет".

(Автордун түшүндүрмөсүндө, Нэвруз Султан деген адам кедей-кембагалдарды коргогондугу үчүн нэврузду анын наамында белгилдешчү болгон.)

Нооруздуң байыркы дареги

Мусулман ырым-жырымдары менен байланышкан эн байыркы майрамдардыга бири - Нооруз майрамы.

Ал б.з.ч. VII-VI кылымдарда жашап өткөн Заратуштра(Зороастра) пайгамбардын диндик көз караш тутуму менен тыгыз байланыштуу.

Бул диндин негиз салуучусу Зороастра Кытай жана Индиянын байыркы диний философу Лао-Цзы, Будда жана Конфуцийдин замандашы болгон. Зороастра уламыштуу адам. Анын ата-теги, турмуш тиричилиги жана ишмердиги туурасында, ошондой эле ал негиздеген Авеста окуусу жөнүндө байыркы тарыхый булактарда анчалык толук маалыматтар жок. Кээ бир маалыматтар боюнча ал персия падышаларынын тууганы болгон дешет. Бирок, ал жөнүндө Ирандын ахемениддер династиясынын тексттеринде да эскерилбейт. Ошондой болсо да Зороастризм дини эзелтен бери өнүгүп, өсүп жетилген байыркы чыгыш элдеринин диндик тутумуна кирет. Баса, Нооруз деген сөздү Орто Азия менен Казахстан мусулмандары өзүнүн атам замандан бери келаткан атын туура жазып, так айтышпай Новруз, Ноорус же Нагруз деп жүрүшөт.

Чындыгында айтылышы анча деле татаал эмес бул сөз байыркы фарс тилнен келип чыккан **Наурузи** б.а. Нау-жацы, рузи-жыл (жацы жыл) деген маанши

түшүндүрөт. Нооруз майрамынын мусулмандар календарь менен эч кандай байланышы жок. Ал жаздын теңелиш күнүн (21-мартты) даңазалаган, "Күн жылынын" башталышын баяндаган мусулмандардын майрамы, Бул жерде эмне учун Нооруз майрамы так ошол 21 -мартка туура келет деген суроо туулат. Ошондуктан, бул маселе жалпы журтка түшүнүктүүрөк болуш үчүн байыркы календардын тарыхына токтоло кетели. Ал тарых мындайча болгон: б.э.ч. 2782-жылы дүйнөдө биринчи жолу байыркы египеттиктер убакыт өлчөмүн жылдарга бөлүшкөн. Натыйжада, египеттик жрецтер жылдын узундугу 365 суткага туура келерин аныкташкан. Бул эсептөөлөрдү кийинчерээк египеттиктерден байыркы гректер менен римдиктер да кабыл алышкан. Ошентип, календарь түзүлүп, майрамдар белгиленген. Ошого карабастан, бир нече кылымдар өткөндөн кийин бул эсептөөлөрдө каталык бар экендиги байкала баштаган. Анткени, календарь менен күн туура айкалышпай, кышкы майрамдар жайга оолашып, ал эми жайкы майрамдар кыш мезгилне өтө баштаган. Мындай астрономиялык көрүнүштөрдү египеттик жрецтер узак убакытка чейин түшүндүрө алышкан эмес. Бирок, кийинчерээк окумуштуулар жыл туп туура 365 сутка эмес, ал 365 күн жана бир чейректен турарын аныкташкан. Ал эми ошол чейректерден чогулуп калган күндөрдү ар бир төртүнчү жылга кошуп, аны 366 күндөн турат деп эсептешкен. Натыйжада, төртүнчү жылга чейин календардын каталыгы абдан жогорку даражага көбөйгөн. Мына бул катаны түзөтүш үчүн ар бир жылга сексен күн кошууга туура келген. Ошентип, жыл 445 күнгө чейин созулуп кеткен. Келечекте жылдын мындай катасын майда-дүйдөсүнө чейин териш-тирип, улам тактап отурбас үчүн ар бир жылдан үч жыл бою чейрек сутканы алып ташташып, 365 күндөн турган жөнөкөй жылды түзүшкөн. Ал эми төртүнчү жылга болсо бир сутканы кошуп, аны 366 күндөн турган толук жыл б.а. високостуу жылга айландырышкан. Мына ушул толук жылга туура келген баягы ашык күндү февраль айына чегеришкен. Ошентип, бир сөз менен айтканда жөнөкөй жылдарда февраль айы 28 күндөн, ал эми толук жылы 29 күндөн болуп календарь жаңрып калынынын себеби мына ушундай. Жыл тактоонун бул жаңы тутумун б.э.ч. 45-жылы римдик диктатор Юлий Цезарь, ошол доордун атактуу астрономматематиги александриялык окумуштуу Созиген менен биргелешип иш жүзүнө ашырган. Мына ошол жылдан тартып толукталап ондолгон календары Юлий Цезардын ысмы менен байланыштырышып, Юлиан календары деп тарыхта аталыш калган. Кийинчерээк мына ушул календарь дүйнөнүн бардык маданияттуу өлкөлөрүндө кеңири кабыл алынып, ушул күнгө чейин аны пайдаланып келе жатышат. Ал эми б.э. 325-жылы Кичи Азиянын Никее шаарында чиркөө собору чакырган. Анда христиан диний духовенствосу

жогорку биз айткан Юлиан календарына таянып жыл сүрүү эрежесин жана пасха майрамын майрамдоонун күнүн биротоло бекитишкен. Мына ошол 325-жылкы жаздын тендиги, 21-март күнүнө туура келген. Ал күн болсо жаздын башталышы деп эсептелип, бардык мусулмандар дүйнөсүндө жаңыруунун жана жаңы жылдын белгиси катары кабыл алынган. Мына ошондон тартып, эзелки доордон берки келе жаткан Ноороздун салтын 21-мартта белгилеп келе жатышат.

Ноороз майрамынын ырым-жырымдары ар түрдүү белгилерге бай келет. Ноороз жөрөлгөлөрүнөн ислам дини пайда болгонго чейинки палестиналык еврейлерден ж.б. алыскы өлкөлөрдүн элдеринен калган салт-санаалардын калдыктарын да кездештирүүгө болот. Эми Ноорозду кандайча тосууга жана анын эскиден калган үрп-адаттарына бир аз токтоло кетели.

Ноороз майрамы башталарга эки жума убакыт калганда келечекте мол түшүмдүн ийгилиги болуш үчүн ар бир үй-бүлөдө арпа, буудай же буурчак дан өсүмдүктөрүнүн атайын карапа идишке өстүрүшкөн. Эки жума өткөндөн кийин эски жылдын акыркы эки күнүнө арнап өзүнчө бир чоң майрам өткөрүлгөн. Мына ошондон кийин гана Ноороздун өзүнө даярдык көрө башташат. Ноороз майрамы дайыма эски жылдын акыркы шаршемби күнүнө число боюнча 21-мартка же анын тегерегине туура келет. Ноороздун алдында короолордо же дөңсөө жерлерде алоологон оттор жагылат. Анын балбылдаган жалындары убайымдуу күңүрт кыш менен жаңырган көнүлдүү жаздын ортосундагы күрөштү элестетип көрсөтөт. Оттун караңгыны жеңүү учуру мунарыктуу дүйнөгө жарык дүйнөнүн кетүүсүн, ошондон улам кайра жаралуунун пайда болушунун баапалышын туюндурат. Мына ошол оттун үстүнөн кары-жаш, аял-эркек дебей ары-бери секиришип арамдыктан тазаланышат. "Сенин кызыл нуруң мага келсин, менин сары оорум сага кетсин" - деп отко сыйынышат. Оттун жалыкы менен атаандаша албай бүлбүлдөп өчүп бара жаткан чоктун жарымына кайрылышып, аны кайрадан тутантып, жарыгыраак күйүүгө, кышкы караңгылыктын тунжураган түнт акыбалынан кутулуп, жарыктын жеңишине жетүүсүнө үндөшөт. Мына ошентип Ноороздагы караңгы менен жарыктын ортосундагы күрөштө актыктын идеясы колдонулат. От өчкөндөн кийин адамдар үйлөрүнө тарашып, тамдарынын үстүнөн, терезелерден, кырсык, капа-кайгы ушулар менен кошо кетсин деп суу толтурулган карапа идиштерди садага иретинде ыргытышат. Бул жерде биз кыргыздардын, казактардын, татарлардын ж.б. мусулман калктарынын адам кокустан кырсыкка учурап, бирок аман-эсен калганда же болбосо жаман түш көрүп чочган учурда кишинин башынан суу айлантып чыныны ыргытып жиберген үрп-адатын окурмандардын эсине сала кетишибиздин жөнү бар. Мына ушинтин, эски ырым-жырымдардын бардыгы байыркы

Ноороздан тарап эволюциялык же трансформациялык жол менен бүгүнкү күнгө келип жетти. Ошентип, жогоруда биз айткан тазалыктын жана тендиктин бул күндөрү силер мамилелешкен адамдардын ички дүйнөсүнүн тазалыгын, ак ниеттүүлүгүн дагы бир жолу байкоого мүмкүнчүлүк берет. Ноороздун бул күндөрүндө өткөн жылы дүйнөдөн кайткан жакын адамдарга аза кутуу да аяктайт. Мамилелер ортосундагы кандайдыр бир үзүл-кесил шарттуулуктун (уялгандыктын, тартынуучулуктун ж.б.) көп нерселерн унутулат. Бирок, ээн баштык менен адепсиздикке жол бербестен, ыймандуулук жана жупунулукка көңүлдөр бурулат. Турмуштагы социалдык айырмачылыктын терс көрүнүштөрү да жылмаланып, бардык адамдар кедейлери да, байлары да бирдей тамак-аш бышырышат. Алар үчүн оюн-шоок, күлкү-тамаша да бирдей болот, адамдардын бардыгы ачык түстү дагы кийим кийишет. Бул күндөрү ишканаларда, талаачылыкта бут дээрлик иштер токтотулат.

Он үчүнчү күн үй сыртындагы күн. Бул күнү кары-жаш дебей адамдар көчөлөргө чыгышып, үйлөрдөн шайтандарды кууп чыгууга аракет кылышат. Баса, азыр орто жашка келип калган адамдардын эсинде бар чыгар, илгери кыргыздар да Ноороз майрамы арпа менен буудайдын данынан жеже-ботко жасашып, аны тун жарымында беришчү. Андан кийин киши жашаган үйлөрдүн булуң бурчтарын тутам боосуна от тамызып алып, "Алас-алас, ар балээден калас" - деп, уйду аластап чыгуучу, Мындан тышкары чоң өзөн суунун жээгине барышып, баягы карапа же табак идиштерге өстүрүлгөн өсүмдүктөрдүн тамырларын сууга ыргытуучу. Ыргытуунун алдында өсүмдүктөрдүн бүчүрлөрүн карап чыгышып, алар аркылуу келген жылдын аба ырайы кандай болоорун алдын ала аныктап, календарга жазышкан. Кийин бул "Көз ачыктык" менен жүргүзгөн байкоолордун жыйынтыгын эгин эгүүнүн, оруп жыйуунун убагында асыресе туура пайдалана беришкен. Ошентип, бул күн жаңы жылдын бакты-таалайлуу башталышын белгилөө күнү болуп саналат. Бул күн элдер - кошуналары, жолдоштору менен бирге шаардын сыртына чыгышат.

Ал жерде Ноороздун тамак-ашын уюштурушуп, майрам өткөрүшөт. Маселен, Ноороз майрамынын мекени болгон иранда бүгүнкү күнгө чейин көбүнчө үйдө карапа идиштерге даярдап бышырып келген шорпо кесмелерди жана чык кошуп бышырган эттүү күрүч тамактарды жешет. Ал эми башка мусулман өлкөлөрүндө болсо ар бир элдин өзүнүн этнографиялык салтына жараша жогоруда айтылган атайын ритуалдык тамактардан башка каалаган оокатты ичүүгө болот. Тамак-аш ичип бүткөндөн кийин Ноороздун эрежеси боюнча ташкындап аккан өзөн суунун жээгине салт катары кайрадан келишет. Бул учурда бозойлор оюн-тамаша уюштуруп, ал эми кызкелиндер жашыл чөптөрдү өрүшүп, эмки жылдын он үчүнчү күнүндө, күйөөнүн үйүндө, колумда наристе

бала болсо деген жакшы ниетти өзүнө жоруп назик ырдашат, келечектен жакшылык тилешет жана үмүттөнүшөт, Мына ушундан улам жаш келиндерди отко киргизүү салтындагы кыргыздардын "Алдынды бала бассын, артынды мал бассын", "Алганың менен агарып, көгөрүп тең кары" - деген баатырларынын тамыры да Ноороздун ырым-жырымы менен байланыштуу экенин байкайбыз.

Ноороз майрамынын сүйкүмдүү ырым-жырымдарынын бүгүнкү күнгө чейин сакталып калуусунун дагы бир орчундуу себеби бар. Мисалы, Ноороздун келип чыгышынын кайсы гана жагын албадыз, илимий жактан талдап, ой жүгүртүп көрбөңүз, мында байкалып турган бир нерсе анын ырым-жырымдарынын гумандуулугу. Ноороздун уюткусун түзгөн Зороастра дининин негизин адамдын адептүүлүгү ээлейт. Ошондуктан, зороастризм окуусунун негизги мааниси мындайча түшүндүрүлөт: дүйнөдөгү болгон нак нерсенин бардыгы бири-бирине карама-каршы турган жакшылык менен жамандыктын эки лагерине бөлүнөт. Зороастризмдин бул дуалистик тутумундагы жакшылыктын жарык дүйнөсүн Агура-Мазда (грекче Ормузд), кыргызча болжолдогондо Аңкур, ал эми карангы жана зыяндуулуктун дүйнөсүн Ангра-Макья (грекче Ариман), кыргызча Мадкур элестетет. Ак менен каранын, б.а. бейиш менен тозоктун башталыш ортосунда дайыма өмүр менен өлүм үчүн катуу күрөш жүрөт. Мына ушул айгышкан күрөштө Адкур Периштеге, анын тазалыгына жардам берсе, Мадкур Жинпериге, анын зыяндуу ыплас күчүнө көмөк керсетет. Ошентип, тазалыктын периштеси жакшылыктын күчү, ал эми зыяндуунун жини - талкалануунун күчү.

Зороастризм дининин борборунан орун алган бул келишпөөчүлүктүн дуалистик идеясынын социалдык адептүүлүк багыты болгон. Бул багыт, Зороастр түзгөн авестанчы. Демек, Ноороздун ырларында, гимндеринде адептүүлүк, ак ниеттик

Ангура-Мазда периштени колдогон аясырагыс бир бөлүк катары каралат. Зороастра адамга кайрылгансып, аларды пакизалуулукка өзүнүн болгон күч

аракетин, ниетин жумшап, карангынын зыяндуу ыплас күчүнө каршы күрөшкө чакырат. Адамдарды карасанатайлыктан алыс болуп, жаман ой, кумардыктан токтоо болууга, бардык эл менен достукта, тынч жашап, жакындарга жардам кылууга үндөйт. Чындык, берилгендик даңазаланып, жан кейиткен ачуу сөз, уурулук жана кылмыштуулук айыпталган. Мына ошон үчүн адамзаттын миндеген кылымдар бою жашап келе жаткан маданиятына, анын руханий дүйнөсүнө Ноороздун мына ушундай гумандуу идеялары күн сайын курч жана маанилүү болуп келген.

Ноороз майрамы Октябрь революциясынан кийин өлкөдө Жданов менен Сулов сыяктуу "Коммунизмдин боз кординалдарынын" идеологиясы баралына келип турган мезгилде "Пантюркизм менен панисламизмдин зыяндуу калдыктары менен күрөшүү" деген уран астында элибиздин сүйүктүү майрамы болуудан сүрүлүп салынган эле. Жыкында Кыргыз Республикасынын Жогорку Советинин чечими менен Ноороз күнүн майрамдоо элибиздин руханий дүйнөсүнө жана моралдык ден-соолугуна тануулап жугузган идеология оорусунан тазалануу жана сакаюу дегенди түшүндүрөт. Демек, жүрүп жаткан эркиндиктин жана кайра куруунун жылуу илеби бизди шыктандырат, келечек кең, жаз мээримдүү болушунан үмүттөндүрөт.

Аталган макала Ормуков Г. белгисиз автордун аты менен жоопкерчиликсиз чыгарылган. Ошондуктан бул макаланын автору профессор К. Ибрагимовдун кол жазмасы негизинде чыкты.

Адабияттар:

1. Айдарбекова Жаз-Айым. Ноороз майрамынын келип чыгышы // «Шамбала». 2011 март, №6(60) - 96.
2. Ибрагимов К. Жыл суруунун сырлары. //Ош жаңырыгы, 1996, 24-март, 3-4 б.
3. Кашкари М. Девону лугат-ит трк.- Ташкент, т. III,170-б.
4. Ырысбаева Ч. Ноороз жанылануунун, аруулуктун майрамы. Сүмөлөк кантип кайнатылат? // Ден-соолукка миң кеңеш,2011,24.03-04.04..4-6.

Рецензент: филос.и.к. Жапаров Д.С.